

1998: 85–89; Herbut 2002: 78–100; Klíma 1998: 35–64; Poguntke 2006: 190–199; Strmiska et al. 2005: 14–19; Říchová 2002: 91–97). Jak uvidíme, těmito vývojovými etapami procházely také rakouské politické strany.

Přestože i dnes prochází politické strany procesy významných změn v souvislosti s tím, jak se mění prostředí, v němž operují, jejich klíčová úloha v politickém procesu moderní liberální demokracie nebyla zpochybněna. To činí jejich výzkum nezbytným pro pochopení fungování moderní demokratické politiky.

2.1 Systémy politických stran

Politické strany v moderní masové soutěživé demokracii vstupují do interakcí v rámci politického systému, nejsou izolovanými fenomény, naopak je nezbytné zkoumat je v síti jejich vzájemných vztahů, respektive i v kontextu jejich „operačního prostředí“ – politického systému. Proto je v rámci komparativní politologie věnována tak významná pozornost právě konceptualizaci stranických systémů. V uplynulé i současné dekádě se navíc objevila řada nových fenoménů, které činí komparativně pojatý výzkum politického stranicví a stranických systémů ještě více aktuálním.¹

Základní metodologickou otázkou při výzkumu stran a jejich systémů můžeme zjednodušit na to, zda zkoumáme *stranický* či *stranicko-politický systém*. V prvním případě lze stranický systém vnímat jako *souhrn politických stran a jejich interakcí v rámci daného politického systému*. V druhém uvedeném případě musíme vzít v úvahu nejen strany a jejich vzájemné vazby,

¹ Maxmilián Strmiska shrnul na konci 90. let minulého století změny, jimž čelí teorie stranických systémů, do čtyř okruhů: (1) růst počtu pluralitních kompetitivních stranických soustav v souvislosti se „třetí vlnou demokratizace“, (2) závažné změny stranických systémů v řadě tradičních „modelových“ zemí, (3) růst významu studia regionálních stranických (sub)systémů, (4) přinejmenším potenciální relativizace řady pojmů, jejichž definiční kontext byl dlouhou dobu dán ideologicko-politickými souřadnicemi studené války (Fiala, Strmiska 1998: 140–142). Kurt Richard Luther a Ferdinand Müller-Rommel v úvodní studii svého, z hlediska teorie politických stran významného, sborníku ukazují, že politické (a tím i stranické) prostředí západní Evropy čelí (1) socioekonomickým proměnám v souvislosti s rozvojem post-industriální společnosti, (2) proměně národních politických kultur a jimi reprezentovaných (3) politických hodnot, (4) proměně kanálů a mechanismů politické komunikace v souvislosti s technologickými změnami v oblasti komunikace obecně, (5) proměně politické agendy a představ problémů, které mají být řešeny politickým systémem v rámci politického procesu a konečně (6) postupujícím procesem evropské integrace, který s sebou přináší evropeizaci politických a stranických systémů (Luther, Müller-Rommel 2005: 7–10).

ale také širší kontext politického systému, v němž se pohybují. Klíčový je samozřejmě zejména mechanismus parlamentního zastoupení, volební systém, ale v úvahu můžeme brát i politickou kulturu, která ovlivňuje chování politických aktérů. První definice zdůrazňuje *interakce stran* a skutečnost, že teprve tyto interakce vážou strany do určitého systému. Politické uspořádání, v němž strany působí, je z hlediska této definice druhotné. Druhá definice zdůrazňuje *vazbu stran na politický systém a jejich roli v něm*, jejich vztahy a funkce v rámci daného politického systému. Podle první definice nemůže existovat (na rozdíl od druhé definice) takový systém politických stran, který by obsahoval pouze jedinou stranu. Pojetí mé práce v jistém slova smyslu kolísá mezi oběma pojetími. V kapitole zabývající se vývojem rakouského politického systému směrem od neoabsolutismu k současné rozvinuté demokracii bude věnována pozornost spíše otázkám, jaké podmínky poskytoval politický systém pro celkové působení politických stran a jak byl rozvinutý a stabilní z hlediska mechanismů soutěživé demokracie. Budou ovšem také řešeny otázky stranicko-politického systému, zejména otázka, jak nastavení parametrů volebního systému v konkrétním rakouském případě ovlivňuje podobu systému stranického. Jádrem výkladu v následujících kapitolách ovšem bude vycházet spíše z první definice respektující *relativní autonomii sféry politics* na sféře *polity* a zabývající se spíše vzájemnými interakcemi samotných stran než jejich interakcí s ostatními prvky politického systému.²

V zásadě lze rozlišit tři obecné přístupy ke zkoumání politických stran a stranických či stranicko-politických systémů. Prvním přístupem je, zjednodušeně řečeno, přístup *sociologizující*. Podle něj se stranický systém řídí vlastní logikou, funguje poměrně autonomně ve vztahu k ostatním politickým subsystémům, ale je silně závislý na struktuře společností. Tento přístup reprezentují autoři jako Seymour Martin Lipset, Stein Rokkan či Gabriel Almond. *Institucionální* přístup předpokládá vazbu na instituce a formální uspořádání politického systému, k jeho klasickým zastáncům patří Roberto Michels, Klaus von Beyme či Maurice Duverger. Konečně poslední přístup klade *důraz na stranickou soutěž*. Jeho zastánci – uveďme jména jako Giovanni Sartori³, Leonard Epstein, Anthony Downs či Ian Budge –

² Z tohoto konstatování přirozeně plyne, že se v tradičním sporu ohledně otázky *Does politics matter?* kloním jednoznačně ke kladné odpovědi (srov. např. Fiala, Strmiska 1998: 124–126; Heinelt 2003: 239–241).

³ Jak ale ukazuje například Maxmilián Strmiska, při rozboru konkrétních příkladů polarizovaného pluralismu Sartori často opouští pojetí stranického systému jako čistého souhrnu interakcí jeho jednotek a vysvětluje řadu jevů v souvislosti s politickou kulturou, polarizací politické obce atd. (Fiala, Strmiska 1998: 176–177, poznámka 23).

jsou často ovlivněni teorií racionální volby. Osobně nijak nezastírám metodologickou inklinaci ke kombinaci sociologizujícího přístupu s přístupem kladoucím důraz na stranickou soutěž. Kombinace těchto dvou přístupů se ostatně ukáže při výzkumu rakouského stranického systému jako metodologicky velmi vhodná a analyticky výhodná.

V intencích těchto přístupů je potřeba posoudit i otázku typologie stranických systémů. Typologie stranických systémů představuje opět velmi frekventované téma moderní komparativní politické vědy. Jako jedno z důležitých kritérií je nutné chápat *počet politických stran*, které v daném stranickém systému operují. Podle tohoto jednoduchého kritéria dělí stranické systémy například Rod Hague a Martin Harrop (2001: 173–178). Ti rozeznávají (1) stranické systémy s dominantní stranou, která dlouhodobě kontroluje vládu, (2) dvoustranické systémy s alternací jednobarevných vlád a (3) systémy více stran – multipartismy. Takové rozdělení je ale pouze mechanické, neříká příliš mnoho o tom, jak spolu jednotlivé strany kooperují či jak si konkurují, neříká nic o jejich vzájemné ideologické vzdálenosti ani o tom, v jakém prostředí operují.

Další rovinu analýzy stranického systému – nazvěme ji mechanikou či *systémovou logikou fungování* – lze ovšem pojmut různě. Gabriel Almond a jeho kolegové (Almond et al. 2001: 113–116) kombinují ve své typologii demokratických soutěživých stranických systémů dimenzi počtu stran (a zároveň podoby vlád či vládních koalic, která podle autorů s počtem stran implicitně souvisí) se stupněm polarizace stranického systému. Vzniká tak matrice devíti možných typů stranického systému.

První dimenzi vymezují autoři na základě počtu stran a praxe vládnutí. Rozeznávají tedy (1) dvoustranický systém produkující jednobarevné vládní většiny, (2) systém s více stranami, jichž je omezený počet a umožňují silné většinové koalice (tzv. systém většinových koalic), nebo konečně (3) čistý systém mnoha stran s komplikovanějšími koaličními formulemi (jako třeba v Belgii), případně častou praxí menšinových vlád (jako třeba ve Švédsku). Vzhledem k Almondovu zařazení k sociologizujícímu proudu nepřekvapí skutečnost, že klade ještě větší důraz na druhou dimenzi, stupeň polarizace, který souvisí s ideologicko-politickou polarizací ve společnosti. Vedle čistě (1) konfliktního modelu rozeznává Almond ještě (2) akomodační model, v němž strany hledají kompromis i přes rozdělení veřejnosti. A konečně (3) konsensuální model spolupracujících politických stran převládá v kulturně-politicky a ideologicky homogenních zemích.⁴ Almondova typologie

⁴ Almond ostatně používá Rakousko jako příklad řady potenciálních typů: v letech 1918–1934 náležel rakouský stranický systém k typu systému dvou stran v konflikt-

nalezla zajímavou inspiraci v teorii konsociační demokracie Arenda Lijpharta (Lijphart 1977), přesto ale trpí určitými problémy. Zejména není dobře vysvětlena automaticky předpokládaná vazba mezi počtem stran a typem vládních koalic a také použití Lijphartova modelu konsociační demokracie již ne zcela odpovídá současné realitě západoevropských společností.

Z řady důvodů budu i v této práci používat typologii a klasifikaci stranického systému, již vypracoval v 70. letech minulého století slavný italský politolog Giovanni Sartori. Důvodem je nejen obecná známost a rozšířenost této typologie, ale také její doposud nepřekonané úsilí o nalezení vztahu mezi dvěma výše zmiňovanými komponentami výzkumu stranických systémů – počtem stran a logikou fungování (viz Strmiska et al. 2005: 42).

Giovanni Sartori vycházel v podstatě z teorie racionální volby a kladl největší důraz na stranickou soutěž. Protože potřeboval umístit politické strany ve zkoumaných systémech do určitého prostoru, v němž by prováděly soutěž, pracoval v rámci jakéhosi jednorozměrného zjednodušení, podle kterého nejvýraznější soupeření stran probíhá na socioekonomicky definované ose pravice-levice (srov. Sartori 2005: 338–348; Bobbio 2003).

Důležitým prvkem jeho modelu je posouzení relevantních stran, neboť jedině ty jsou klíčové z hlediska stanovení typu stranického systému. *Relevantní strana* musí mít vládní, koaliční či alespoň vyděračský (*blackmail*) potenciál. Nejsložitější je posouzení relevance opozičních stran. Opoziční strana může být v opozici z více důvodů. (1) Je v opozici shodou okolností, disponuje tedy stále koaličním potenciálem, či dokonce vládním potenciálem. (2) Strana není schopna sestavit jednobarevnou vládu, ale nikdo se s ní nechce spojovat do koalice. Z hlediska systému jsou tyto strany důležité potud, pokud velikostí svého voličského potenciálu mohou ovlivňovat politické dění a volební soutěž, svou přítomností v parlamentu omezují, či dokonce blokují možnost alternace vlád a alternaci složení vládních koalic (srov. Sartori 2005: 125–130). Sartori následně provedl *klasifikaci* stranických systémů z hlediska jejich tzv. *formátu*, tj. počtu relevantních stran, které v daném systému působí. Formát je záležitost týkající se počtu stran. Zároveň provedl *typologii* z hlediska *logiky stranické soutěže*, neboli z hlediska *mechanismu fungování* daného stranického systému.

ním prostředí, v letech 1945–1966 zůstal dvoustranický formát, ale jednalo se již o akomodační model politické spolupráce obou stran. Po roce 1966 se rakouský stranický systém konečně přesunul do typu dvoustranického konsensuálního systému. V 80. letech v souvislosti s rozšířením počtu stran operujících v rakouském stranickém systému pak vykázal jasnou tendenci směrem k typu většinových koalic v konsensuálním prostředí.

V prostoru pluralitních soutěživých stranických systémů tak vznikla následující matrice:

Schéma č. 1: Formáty a typy stranických systémů podle Sartoriho

Formát	Typ(y)
<i>jedna strana</i>	jednostranický totalitární či hegemonicko-ideologický
<i>hegemonní strana</i>	jednostranický autoritativní, jednostranický pragmatický, či hegemonicko-pragmatický
<i>dvě strany</i>	bipartismus
<i>omezený pluralismus</i>	umírněný pluralismus
<i>extrémní pluralismus</i>	polarizovaný pluralismus
<i>bez ohledu na formát</i>	systém predominantní strany

Zdroj: Sartori 2005: 290–291.

Není nezbytné zde znovu popisovat charakteristiku jednotlivých typů (viz Sartori 2005: 135–218; srov. např. Strmiska et al. 2005: 42–51). V případě Rakouska má předběžně smysl hovořit v podmínkách překročení všech prahů demokracie o typech polarizovaného pluralismu (1918–1933/1934), velmi specifického bipartismu⁵ v letech 1945–1966 a umírněného pluralismu v letech 1966–1986. Poté se možnost jednoduchého zařazení částečně ztratila a současný rakouský stranický systém se nachází v jakési přechodné fázi oscilující svými typologickými charakteristikami mezi umírněným a polarizovaným pluralismem. Posouzení vývojových stadií rakouského stranického systému se tak, jak uvidíme, může stát zajímavým nástrojem posouzení heuristicko-analytických kapacit Sartoriho modelu a jeho prvků (například jednorozměrného zjednodušení v jeho redukci na socioekonomickou problematiku tváří v tvář bohaté struktuře konfliktních linií, stanovení kritérií antisystémovosti atd.).

2.2 Vliv geopolitické pozice státu na procesy demokratizace – první rokkanovská lekce

Při zkoumání podmínek utváření moderní masové demokratické politiky v Rakousku je velmi důležité zasazení těchto historických procesů do kon-

⁵ Velmi specifického proto, že některé jeho rysy připomínaly spíše systém predominantní dvoustrany, jiné polarizovaného či umírněného pluralismu.

textu vztahů centrum-periferie,⁶ respektive do širšího teritoriálního systému Evropy, který by zohlednil etnické realie, geoeconomický a geopolitický kontext. Vhodným nástrojem je *konceptuální mapa Evropy* Steina Rokkana.

Rokkan při konstrukci své konceptuální mapy zohlednil dlouhodobé historické procesy, které proměňovaly geografické a etnické hranice v rámci Evropy. Prvotní fáze utváření nového modelu vztahů mezi centry a periferiemi v Evropě souvisela s postupným úpadkem významu a vlivu římského impéria. Pád západořímské říše sice znamenal kolaps vojensko-administrativního centra, zůstala však síť měst, jednotliví prvek křesťanského náboženství a rovněž – byť ve velmi omezené míře – tradice komunikace na dlouhé vzdálenosti prostřednictvím písma. Nová strukturace center a periferií ve středověké Evropě byla výsledkem procesů feudalizace, vernakularizace (ve smyslu ustálení jazyka do písemné – spisovné – podoby) a *budování státu* (*state-building*) (srov. Rokkan 1987a: 54–58; Rokkan 1999b: 122–134; Rokkan 1975).

Tyto procesy budování státu nebyly v žádném případě uniformní. Za určitý paradox evropského vývoje lze považovat skutečnost, že byly úspěšnější na periferii bývalé Římské říše, zatímco součásti někdejšího jádra (například území dnešní Itálie či Německa) zůstávaly dlouhodobě rozdrobeny. Vysvětlení je nutno hledat v souhrě řady faktorů. Jádro někdejší západořímské říše se skládalo z relativně husté sítě měst propojených dobrými komunikacemi sloužícími jako obchodní spojnice. Rokkan o této síti hovoří jako o *městském pásu* (*city belt*). Tento městský pás zároveň sloužil jako určité centrum vlivu katolického náboženství. Hustá síť měst znemožňovala dominanci jednoho výrazného centra, jejich vzájemný ekonomický a politický potenciál vytvářel křehkou rovnováhu, která neumožňovala systémovou hegemonii. Univerzální poslání katolické církve stálo velmi často v kulturní a politické opozici proti světským centralizačním snahám. S výjimkou mnohdy spíše formální jednoty v rámci Svaté říše římské národa německého neexistovala proto centrální politická struktura, která by toto teritorium ovládala. Naproti tomu mimo městský pás bylo daleko jednodušší vytvořit jedno centrum, slučující administrativně-vojenské, ekonomické i kulturní funkce. Nepřekvapí proto, že k nejranějším úspěšným pokusům

⁶ Rokkan ve své konceptualizaci vztahu centrum-periferie zohledňoval samozřejmě i geografický rozměr tohoto vztahu. Důležitější však pro něj byly sociopolitické rozměry centrality a periferality, které se zobrazují v síti komunikačních kanálů mezi centrem a periferií. V tomto slova smyslu tvoří podle Rokkana prostor jakýsi rámeček obsahující a zároveň vymezující politické aktivity (Rokkan 1987b; srov. McKenzie 1977: 60–63).

o vybudování státu s jasným centrem došlo v dřívě periferních oblastech (Anglie, Francie, Skandinávie, později a s většími obtížemi danými *reconquistou* Španělsko) (srov. Rokkan 1987a: 58–63).

Cestou postupné strukturace Evropy na centra a periferie dospěl Stein Rokkan až ke svému makromodelu konceptuální mapy Evropy 16.–18. století (srov. Rokkan 1999b: 135–147; Rokkan 1975). Kombinace migrací, procesů utváření center, kulturní standardizace a proměn hranic vedla k vytvoření poměrně unikátní struktury evropských států, která zahrnovala jak malé, tak velké státy, jak centralizované, tak decentralizované útvary.

Při konstrukci mapy opět použil zjednodušení na dvě osy. *Osa západ-východ* slouží nejen ke geografickému rozlišení, ale také k rozrušení ekonomických zdrojů jednotlivých státotvorných center. Na západě již v této fázi historického vývoje existovala vysoce monetarizovaná ekonomika (srov. Braudel 1999), zatímco na východě převažovaly agrární ekonomické struktury. *Osa sever-jih* diferencuje podmínky pro rychlost kulturní integrace. Na protestantském severu došlo k rychlému vymezení a uzavření hranic, stát byl schopen „splynout“ s jednou oficiální církví. Naproti tomu katolický jih stále disponoval nadstátní, a tím pádem internacionální institucí církve.

Rokkan na základě konceptuální mapy demonstroval základní asymetrii evropské geopolitické struktury, která v tomto období spočívala v existenci politicky fragmentovaného městského pásu s rozvinutým obchodním ruchem a čilou ekonomickou aktivitou táhnoucího se od Středozemního moře směrem na sever. Na západ od tohoto pásu existovala ještě relativně silná síť měst, zatímco směrem na východ tato síť slábla a tamní území byla ovládnuta silnými vojenskými centry vnitrozemských impérií.⁷ Jako kontrastní příklad uvedl Rokkan zejména rozdíl mezi přímořskými velmocemi Anglií a Francií na jedné straně a Habsburskou monarchií, Pruskem a Ruskem na straně druhé (Rokkan 1987a: 64).

Osa západ-východ vymezuje v rámci konceptuální mapy *podmínky budování státu (state-building)*, zatímco *osa sever-jih* *podmínky budování národa (nation-building)*:

Obecně lze říci, že na severu Evropy probíhaly procesy vytváření státu a národa souběžně. Městský pás sice zdědil velmi silné italské či německé jazykové standardy již ze středověku, ale tomuto stavu příliš neodpovídal vývoj k politické unifikaci. Ve zbytku katolické Evropy sice existovaly

⁷ Specifický mezistupeň představovala střední Evropa, která sice měla relativně hustou síť měst, ale tato města měla jiný charakter. Jednalo se převážně o malá města, která nepředstavovala přirozená centra rurálních oblastí (Horská, Maur, Musil 2002: 7–236).

Schéma č. 2: Konceptuální mapa Evropy 16.–18. století

územní centra		slabá		silná		silná		slabá		silná		slabá	
síť měst	geopolitický typ	přímorské periferie	vzdálená od městského pásu	blízká k městskému pásu	integrované do většího systému	konsociační formace	fragmentované do 19. stol.	blízká k městskému pásu	vzdálená od městského pásu	kontinentální impéria	kontinentální impéria	kontinentální impéria	kontinentální impéria
protestantské	protestantské	Island Skotsko Wales	Norsko Anglie	Dánsko	hansovní Německo	Prusko	Švédsko	Prusko	Švédsko	Prusko	České země	Bavorsko Rakousko	Polsko Maďarsko
nábožensky smíšené	nábožensky smíšené	Irsko Bretaně		Francie Španělsko Portugalsko	Poryní	Nizozemí Švýcarsko	Itálie						
katolické	katolické												

Pozn.: Území, která byla v letech 1648–1789 uznána jako suverénní, jsou tučně a kurzívou.

Zdroj: Rokkan 1999b: 142.

dominantní jazyky, ale také docházelo k velmi silnému odporu periferií proti jazykové a politické unifikaci. Připomeňme jen problémy, jež měli při prosazení německého kulturně-jazykového standardu rakouští Habsburkové (Rokkan 1987a: 68–69; srov. Rokkan 1999b: 170–208).

Rokkanova konceptuální mapa Evropy identifikovala tři hlavní dimenze určující rozdílný vývoj Evropy: sílu sítě měst, sílu státotvorných center a podmínky kulturní unifikace (budování národa). Na základě odlišností, které se vytvořily již v průběhu 16.–18. století, poukázal Rokkan na různé směry vývoje politických systémů ve 20. století. Přehled podává následující schéma.

Na základě své konceptuální mapy Evropy učinil Rokkan zajímavá srovnání. Španělsko i rakouská říše vznikly postupně jako impéria bojující proti postupu Arabů, respektive osmanských Turků. Za tímto účelem mobilizovala obě impéria vojensko-administrativní zdroje. Rozdíl spočíval v síle městské sítě. Zatímco v případě Vídně nebyla po definitivním přenesení panovníckého sídla z Prahy v době vlády Matyáše Habsburského na začátku 17. století její dominance až do 19. století zpochybněna, Madrid musel od začátku soupeřit s více městy a zejména s ekonomicky daleko rozvinutější Barcelonou. Zde se projevil vliv středomořské tradice silné sítě měst.

Koncem 18. století se tedy stabilizovaly na západě evropského kontinentu víceméně pevné hranice států a, přinejmenším v politickém smyslu, také národů. Jak se však evropský prostor vyvíjel dále? Procesy budování států a budování národa, které zachytila konceptuální mapa Evropy, byly následovány v období po Francouzské revoluci fází utváření moderní masové demokratické politiky (o ní je pojednáno níže v této kapitole). Od 60. let 20. století pak podle Rokkana nastala zatím poslední fáze ve vývoji západoevropských států – proces vytváření struktur a mechanismů států blahobytu (Rokkan 1999b: 131–134).

Na tento Rokkanův čtyřstupňový model historického vývoje navázal v současné době Stefano Bartolini. Bartolini hovoří o postupném strukturování (západ)evropských oblastí, které se odehrávalo a odehrává v pěti makrohistorických etapách charakterizovaných diferenciací teritoriálně-historického vývoje Evropy. První fází je, ve shodě s Rokkanem, *budování států* následované vytvořením mechanismů a institucí *kapitalistické ekonomiky* a procesem *budování moderních národů*. Teprve na takto vzniklém půdorysu došlo k *demokratizaci politiky*, jež se projevila institucionálním zajištěním demokracie, novými vzorci politické mobilizace. Pátým stupněm je podle Bartoliniho, ve shodě s Rokkanem, vytváření vzorců *sociálního sdílení*, tedy mechanismů evropského sociálního státu (Bartolini 2005: 56–115). Všechny tyto procesy mají společný ten fakt, že vedou k vytvoření

Schéma č. 3: Typologie politických systémů v západní Evropě poloviny 80. let 20. století

systémové charakteristiky		přímohorské periferie	přímohorské národní státy	Evropa městských států	vnitrozemské národní státy	vnitrozemské národnostní oblasti
velikost	struktura sítě měst	suverenita po r. 1814	zredukovaná impéria	raná konsolidace či pozdní unifikace	zredukováná impéria	suverenita po r. 1918
velké státy	monocentrická*	integrována endoglosické periferie**	Francie Spojené království		NDR	Polsko
	polycentrická	integrována		SRN Itálie		
	monocentrická	endoglosické periferie	Španělsko			
menší státy	monocentrická	integrována	Dánsko	Lucembursko	Švédsko Rakousko Maďarsko	Finsko
		rozdělená				
	polycentrická	integrována	Portugalsko	Nizozemí		
	rozdělená	rozdělená		Belgie Švýcarsko	Československo	Jugoslávie

* Pokud byly všechny tři druhy center umístěny v jednom místě, hovoříme o monocentrické struktuře center. Pokud se ekonomická, vojensko-administrativní a kulturní centra nepětkovala, hovoříme o polycentrické struktuře center.

** Endoglosická periferie si utváří vlastní jazykový standard a nepřebírá z vnějšíku již existující standardy.

Zdroj: Rokkan 1987a: 70–71; Hloušek, Kopeček 2004: 25.

suverénního národního státu a odehrávají se na jeho půdorysu. Bartolini v dalších částech své nejnovější monografie interpretuje evropskou integraci jako proces, který představuje proces desintegrace mechanismů udržování silného centra, budování systému a politické strukturace zájmů a výstupů politiky národního státu. Evropská integrace je tak představována jako šestý vývojový stupeň evropské politiky. Aniž bychom se museli ztožnit se všemi názory Stefana Bartoliniho na současnou podobu Evropské unie,⁸ vytváří se tak perspektiva, která již neumožňuje zkoumat současné politické a stranické systémy v rozsahu přísně vymezeném teritoriálně-funkcionálními hranicemi národního státu. I tuto skutečnost bude nutno při výzkumu rakouského stranického systému přiměřeně reflektovat.

2.3 Úskalí demokratizace (nejen) ve střední Evropě: prahy demokratizace, kritické fáze a kritické body⁹

Stein Rokkan při vypracování své teorie konfliktních linií (*cleavages*) zachytil i dlouhodobé procesy historické povahy, které vedly k diferenciaci společensko-politických opcí, jejichž překladem (*translation*) do politické roviny vznikly konfliktní linie, kolem nichž se mohly vytvářet skupinové politické postoje a politické strany, které tyto divergentní postoje reprezentovaly. Tyto dlouhodobé procesy označil Rokkan jako *critical junctures*, což by bylo možné přeložit například jako kritické zlomy. Vzhledem k dlouhodobější povaze těchto *critical junctures* se ale jako adekvátnější překlad vystihující přesněji interpretaci pojmu jeví *kritické fáze*.¹⁰

Mezi tyto kritické fáze patří reformace, národní revoluce, průmyslová revoluce a mezinárodní revoluce (Rokkan 1999a: 303–319). (1) Reformace stanovila v období po usazení náboženských konfliktů v Evropě (1648) podmínky pro konsolidaci státních území, a tím otevřela cestu ke zformování centrálního tlaku a periferního protestu. (2) Národní revoluce v období po napoleonských válkách zformovala předpoklady standardizace a politicko-kulturní kontroly teritorií již existujících států, a tím teritoriální periferní protest mohl získat zároveň funkcionální (kulturně-politickou) dimenzi odporu proti národnostní, etnické a lingvistické standardizaci. (3) Průmyslová revoluce urychlila od poloviny 19. století procesy ekonomické a společenské

⁸ Srov. zajímavou recenzi na Bartoliniho publikaci od Glyn Morgan (2006).

⁹ Tato podkapitola vychází z Hloušek 2005.

¹⁰ V německém překladu se ostatně výraz *critical junctures* překládá jako *kritische Phasen*, nikoliv jako *kritische Aufbrüche* (Rokkan 2000: 366–385).

modernizace, avšak tím dokončila restrukturalizaci společnosti od tradiční k moderní společenské struktuře a otevřela cestu k politickému soupeření rozdílných vrstev společnosti vymezených na základě kombinace sociálních a ekonomických statusů. (4) Konečně mezinárodní revoluce (od nástupu bolševiků v Rusku 1917) radikalizovala politické postavení části neprivilegovaných skupin obyvatel.

Rokkanův koncept kritických fází se vztahuje k makrohistorickým a makrosociálním procesům dlouhodobé povahy, které generovaly rozhodnutím politických elit vznik konfliktních linií a jejich vzájemné vztahy. Tak nepřímou vytvořily živnou půdu pro vznik privilegovaných aktérů moderní masové kompetitivní politiky – politických stran. Je evidentní, že tyto kritické fáze měly svůj dopad i ve střední Evropě (viz Hloušek, Kopeček 2004).

Chceme-li ovšem postihnout zlomové okamžiky moderních středoevropských dějin, které ovlivnily všechny středoevropské státy beze zbytku na jejich cestě k moderní masové demokratické politice a které zároveň tento vývoj diferencovaly, musíme hledat konkrétnější kritické momenty historického vývoje. Rokkanovy kritické fáze představují určitou inspiraci v tom smyslu, že ukazují vznik moderní politiky jako reakci politické dimenze na kulturní, společenské a ekonomické měnící se podmínky. Podobně se domníváme, že lze najít v dějinách střední Evropy 19. a 20. století události, které se podepsaly na rozdílných osudech demokracie ve sledovaných regionech, respektive určily podmínky zjednodušující, či naopak ztěžující přechod k demokratickým formám vládnutí. Aby nedošlo ke konfuzi s Rokkanovou terminologií, označíme tyto historické milníky jako *kritické body* (*critical events*).

Při diskusi nad jednotlivými kritickými body je z hlediska našeho zkoumání podstatné, jak tyto milníky ovlivnily způsob vyjádření a akceptace masového politického protestu a otevřely (či uzavřely) cestu k další liberalizaci a demokratizaci politického režimu. Budeme proto používat rovněž koncept překonávání *prahů demokratizace*.

Podle Rokkana přechod k moderní masové politice fakticky spočíval v překonávání privilegií etablované politické elity a v pronikání nových, politicky dosud neprivilegovaných skupin jako plnohodnotných participantů do politického procesu. V této souvislosti použil Rokkan metaforu „prahů“ (*thresholds*), které bylo třeba překonávat na cestě k moderní masové politice. Pokusil se prostřednictvím čtyř prahů demokratizace načrtnout model, v němž by porovnal jednotlivé země z hlediska utváření volebního práva a postupných změn volebního systému a tomu odpovídajícího vývoje stranických alternativ. Rokkan tak nabídl určitý obecný historicko-vývojový model, který se dotýká především používání všeobecného a rovného

2.5 Vývoj konceptu konfliktních linií a jeho modifikace

Koncept konfliktních linií se stal již záhy po svém vzniku velmi diskutovaným pojetím a byl rozvíjen v řadě metodologicko-interpretacních konceptů (srov. Hloušek 2002: 404–407). Docházelo a dochází samozřejmě k pokusům o prohloubení argumentace v návaznosti na původní Rokkanův koncept. Jako specifické pole výzkumu byla řešena otázka vzájemného ovlivňování jednotlivých konfliktních linií, čímž vznikl koncept křížících se (*cross-cutting*) konfliktních linií (srov. Klíma 1998: 125–137).

Řada autorů se pokusila reagovat na proměny společenské struktury a politického klimatu v západní Evropě od konce 60. let. Zajištění základního stupně „*welfare state*“ a omezení tlaku na ekonomické a sociální zabezpečení, které začalo být postupně vnímáno jako něco samozřejmého, otevřelo cestu ke změně hodnotových orientací občanů, a v důsledku toho také ke změnám politických požadavků a odpovídajících stranicko-politických alternativ (Antoszewski, Herbut 1995: 64–65). Obecně lze hovořit o procesech individualizace, rozvázání tradičních vazeb strana-volič (*dealignment*) a pluralizace životních stylů, které ovlivnily podobu politické participace a měly význam i při proměně struktury konfliktních linií (Bürklin, Klein 1998: 81–84). Americký sociolog Ronald Inglehart patřil k prvním, kteří aplikovali zkoumání těchto fenoménů na koncepty konfliktních linií. Jeho práce ze 70. a 80. let (např. Inglehart 1971; Inglehart 1981) indikovaly určitou generační změnu hodnotové orientace v průběhu 60. a 70. let a tuto změnu interpretovaly jako příklon k tzv. postmateriálním hodnotám.¹⁵

Podle Ingleharta z této změny hodnotových vzorců vyplývaly závažné implikace v oblasti politických preferencí a stranických identifikací. Inglehart ukázal, že změna hodnotových žebříčků má dlouhodobé důsledky pro proměnu vztahu mezi sociálními třídami a politickými stranami. Konkrétně se jednalo o skutečnost, že střední třídy, které se adaptovaly na postmateriální hodnoty nejrychleji, budou v důsledku toho měnit své obvyklé stranické preference. Namísto dřívější afiliace s relativně konzervativními stranami se tak pro střední třídy otevřela perspektiva podpory radikálních společenských změn a (levicových) stran, které takové změny prosazují.¹⁶

¹⁵ V zásadě lze orientaci na materiální hodnoty popsat jako orientaci na fyzické přežití a zabezpečení, zatímco postmaterialistická hodnotová orientace je charakteristická důrazem na osobní sebevyjádření a individuální kvalitu života, s čímž jsou spojeny požadavky širší politické participace (a zároveň implicitně také podpora nových forem této participace).

¹⁶ Tato část střední třídy, která se orientovala ve směru podpory postmateriálních hodnot, byla někdy označována jako tzv. „*new class*“, jejíž politická orientace je směřována na

Naopak dělnická třída se stala otevřenou vůči možnosti začít volit i konzervativněji orientované strany, pokud by prosazovaly materiální hodnoty. Tyto posuny podle Ingleharta znamenají, že se v západních společnostech proměnila ústřední konfliktní linie. Namísto ekonomickými zájmy generovaného konfliktu vlastníci-pracující se západní společnosti nově polarizovaly na ose, která vymezovala rozdílné hodnotové priority.

Od konce 60. let bylo možno v západoevropských společnostech pozorovat, jak se hodnoty postmaterialistické „nové levice“ přenášely do podoby stranických spekter. Příkladem těchto hnutí (a teprve později plnohodnotných politických stran) byly nejrůznější formace zelených, které se etablovaly v průběhu 70. a počátku 80. let v řadě evropských stranických systémů. Postupem času ovšem i tradiční formace byly nuceny integrovat do své programatiky a rétoriky řadu prvků generovaných novými postmaterialistickými hodnotovými koncepty (ochrana životního prostředí byla na prvním místě) a postmaterialistické libertariánské hodnoty dnes hájí i některé formace, které mají určité přinejmenším historické vazby zejména na tradiční liberální strany (v Rakousku například Liberální fórum). V mnoha ohledech je možno říci, že prvky postmateriální „nové politiky“ byly poměrně úspěšně integrovány i do osy pravice-levice, jejíž základ sice zůstal v konfliktní linii vlastníci-pracující, ale která umožnila díky hodnotovým posunům ve společnosti pružnější interpretaci nad rámec konvenčních ideologických dogmat.

Koncept konfliktních linií se ovšem poměrně záhy začal rozvíjet i mimo svůj původní teritoriální rámec: země západní Evropy a Západu obecně. Objevily se pokusy o aplikaci konceptu na některé rozvojové země a státy jižní Evropy, které v 70. letech prošly přechodem k demokracii. Největší výzvu v tomto směru ovšem představovala demokratická tranzice v postkomunistických zemích. Již od počátku 90. let se celá řada politologů v postkomunistických zemích a jejich západních kolegů pokoušela aplikovat přístupy spojené s využitím analýzy konfliktních linií na stranické systémy střední a jihovýchodní Evropy. Objevila se však řada potíží, které ukázaly, že nebude možné mechanicky přenést pojmový a analytický aparát získaný výzkumem západoevropských států. V období trvání reálně socialistických režimů došlo ve střední a jihovýchodní Evropě k natolik hlubokým společenským a politickým změnám, že tradiční sociopolitické struktury, včetně historických konfliktních linií a pluralitních stranických systémů, byly takřka zcela zničeny a nahrazeny novými.

podporu tzv. nových sociálních hnutí (*new social movements*) proti tradiční byrokratické a moderní technokratické politice (srov. Kriesi 1989).

Mimořádně vysoká volatilita, tedy „přelétavost“ či „fluktuační“ voličů mezi různými stranami od jedné voleb ke druhé (srov. Tóka 1998), negativní identifikace voličů se stranami, kdy volič přesně ví, které strany by v žádném případě nevolil, ale neví, které strany by volit chtěl (srov. Rose, Mishler 1998), či odlišné chápání pojmů „pravice“ a „levice“ ve srovnání se západní Evropou, kde rozdělení na pravici a levici vychází zejména z nejdůležitější konfliktní linie vlastníci-pracující (srov. Markowski 1997) – to vše jsou jevy, jež analýzu konfliktních linií ve střední a jihovýchodní Evropě znesnadňují, avšak nikoliv znemožňují.

Pro obecnou konceptualizaci konfliktních linií je významný jeden poznatek, který lze vyvodit z pokusů o aplikaci tohoto konceptu na postkomunistickou realitu. Konfliktní linie ve státech v procesu tranzice (a částečně i konsolidace) se vyznačují značnou mírou nestálosti a rozmanitostí, která odpovídá neustáleným sociálním strukturám a stratifikacím (srov. Hloušek 2000; Hloušek, Kopeček 2004: 47–54). Velmi často (zejména v prvních fázích transformace) je celá řada potenciálních konfliktních linií dokonce vnášena do arény politického soupeření samotnými politickými stranami a teprve poté se s nimi identifikují příslušné skupiny voličů.

Obecně lze shrnout snahy o novou konceptualizaci konfliktních linií do několika základních směrů. Andrea Römmele (1999: 5–7; srov. Pappi 1992; Lane, Ersson 1999: 42–44) poukazuje na dělení mezi *sociálním* a *politickým* chápáním konfliktních linií.

Sociální konfliktní linie jsou definovány především v pojmech společenských postojů a sociálního chování, jejichž rozvrstvení reflektuje stratifikaci společnosti. Politické protiklady jsou pak v jistém slova smyslu jen reflexí společenské stratifikace. Takovému pojetí konfliktních linií je blízký původní Rokkanův (a Lipsetův) koncept.

Politické konfliktní linie jsou definovány v pojmech politických postojů a politického chování. Autoři, kteří vycházejí z tohoto pojetí, zdůrazňují stabilní vzorce politické polarizace, v jejichž rámci určité skupiny voličů podporují určité politické strany. Takto vymezené voličské skupiny ovšem nemusejí být zároveň sociálními skupinami. Do této kategorie konceptů konfliktních linií spadá například výše zmíněná slavná Inglehartova koncepcí konfliktní linie vydělující materiální a postmateriální hodnoty.

Je zřejmé, že výše naznačené dělení na konfliktní linie v politickém a sociálním pojetí není řadou badatelů striktně dodržováno. Objevují se koncepty, které nedbají příliš rozdílu mezi politickými a sociálními konfliktními liniemi s poukazem na proměňující se sociální strukturu a z ní plynoucí konsekvence. V obdobném rámci na pomezí sociálního a politického pojetí konfliktních linií se ostatně bude pohybovat i tento text.

Za klíčové přitom považují ještě jedno konceptuální rozlišení, rozlišení mezi „užším“ a „širším“ pojetím. Zastánci toho druhého jsou například Douglas Rae a Michael Taylor, kteří vnímají konfliktní linie jako kritéria dělicí členy společnosti do skupin, přičemž za relevantní konfliktní linie považují takové, jež zapříčiňují politické rozdíly (Römmele 1999: 6). Na rozdíl od Rokkanova pojetí tu chybí explicitní odkaz na společenský či politický konflikt mezi těmito skupinami. Není předpokládána ani žádná organizační vazba, jakou je Rokkanovi politická strana reprezentující danou společenskou skupinu. „Široké“ pojetí konfliktních linií tedy rezignuje na organizační aspekt i na prvek konfliktu, zatímco „úzké“ (např. Rokkanovo) pojetí tyto aspekty zohledňuje. Vzhledem ke snaze zkoumat strany a stranické systémy se tedy musí adekvátní pojetí konfliktních linií odehrávat v rámci jejich „úzké“ konceptualizace (srov. Lane, Ersson 1999: 41).

2.6 Koncept konfliktních linií v „postrokkanovské“ politice

Pojem „postrokkanovská politika“ lze chápat jako metaforu pro situaci, v níž už neplatí standardní předpoklady zkoumání struktury politické komunity a stranického systému tak, jak je předpokládaly studie Steina Rokkana. Novou dynamikou¹⁷ se má na mysli zejména uvolnění klasických konfliktních linií ve společnosti,¹⁸ uvolnění vazeb mezi tradičními skupinami voličů a jejich stranickou reprezentací, více fluidní (volatilní) chování voličů (srov. Lane, Ersson 1997; Poguntke 2005), vznik nových stran, které se profilují spíše v nových konfliktech než tradičních konfliktních liniích, vstup nových aktérů do procesu zprostředkování zájmů (srov. Dogan 2001), ale také potenciální teritoriální restrukturalizace politiky v prostoru Evropy Evropské unie.¹⁹ „Postrokkanovský“ svět je jednoduše řečeno méně přehledný, což v oblasti stranické politiky a voličské mobilizace klade před politické strany

¹⁷ Tím nechceme říci, že by rokkanovský svět byl statický, pouze zdroje společenské a politické dynamiky měly poněkud jinou podobu a konsekvence. Hypoteticky bychom nemuseli užívat pojem „postrokkanovská“ politika a mohli bychom operovat s přechodem k postindustriální společnosti, avšak nám se nejedná primárně o společenské proměny jako takové, ale o jejich politické a zejména stranicko-politické konsekvence.

¹⁸ Toto tvrzení samozřejmě neznamená, že by tradiční pole „rokkanovských“ konfliktů zcela ztratila na významu. Například otázky spjaté s náboženskou příslušností sice získávají jinou dimenzi, avšak v budoucnu mohou představovat potenciální zdroj sociálního konfliktu generujícího nové politické opozice (srov. Fiala 2007: 81–97).

¹⁹ Peter Flora považuje problematiku spjatou s evropskou integrací za největší výzvu Rokkanově přístupu (Flora 1999: 88–91).